



Львівська обласна універсальна наукова бібліотека

## У розвитку села – майбутнє нашої держави

Дайджест

Випуск 1

Львів-2010

ББК 78.38 + 60.55.663

У11

Селянин – не тільки хлібороб і годувальник країни, а й фундатор нації та творець країни. Якби навіть функція селянства обмежувалася лише хліборобством, з чим його найчастіше асоціюють, то тільки за це треба би було перед ним схилити голову, шанувати та оберігати, робити його життя кращим, а умови життя – привабливішими.

Є всі підстави стверджувати: не було би українського села – не було б уже, напевно, української мови, культури і, зрештою, української державності.

Сучасне селянство змушене бути свідком відмирання сільських поселень. Втрачаючи селянство, країна втрачає не тільки селянина-хлібороба, а й своє національно-генетичне праякоріння. А це вже безпосередня загроза національній пам'яті України. Швидке зникнення сільських територій зумовлює підвищення соціальної пригніченості їхніх жителів.

Саме про проблеми розвитку сільських територій йдеться у випуску 1 дайджесту «У розвитку села – майбутнє нашої держави».

*Упорядники: О.Летунова, О.Москва*

*Редактор Д.Дигас*

*Науковий редактор І.Лешнівська*

*Відповідальна за випуск О.Москва*

© ЛОУНБ, 2010

## Передмова

### *Земля, власність і закон – три кити української аграрної реформи.*

Львівська обласна універсальна наукова бібліотека започатковує випуск дайджесту «У розвитку села – майбутнє нашої держави». Періодичність видання – 4 рази на рік. Матеріал систематизується за рубриками:

- Обговорюємо проблему
- Село: час змін
- Почути голос сільського господаря (з досвіду)

Випуск 1 дайджесту присвячений проблемам сільських територій.

## **I. Проблеми розвитку сільських територій**

Українське село – це не тільки виробництво аграрної продукції, це соціально-економічний уклад нації, це спосіб життєдіяльності третини усіх мешканців держави. В Україні історично склалося так, що селянство було і залишається носієм моралі, національної культури, здорового способу життя.

Багаті ресурси сільських територій, які займають більшу частину площі країни, можуть раціонально та надійно використовуватися тільки при вирішальній заінтересованій участі місцевого населення. З іншого боку, великі площі угідь створюють умови для високих доходів селян. Тому головне завдання – зберегти трудовий потенціал села.

Сталість і динамічність розвитку сільських територій є однією з визначальних складових соціально-економічної політики. Проте формування та її функціонування нині надзвичайно складне. Зосередивши основну увагу на проблемах виробництва сільсько-господарської продукції, держава цілком правильно клопочеться про зайнятість і зростання доходів селян та їхній добробут. Безумовно, такий підхід справедливий та необхідний, але він розв'язує проблеми села лише частково. Виробник сільськогосподарської продукції нині залишає осторонь проблему соціального розвитку сільських територій. Мізерні ж кошти на такі цілі у місцевих бюджетах не впливають на територіально утворювальні процеси на селі. Тобто, нині щодо розвитку сільських територій створилася гостра ситуація – «сільськогосподарський виробник не хоче, а громада не в змозі».

Слід відзначити, що цей процес прогресує і, як наслідок, стратегічна постановка розв'язання проблем на селі позбавлена територіальної

конкретики та прозорості, без яких забезпечується лише локальний і короткостроковий ефект.

Через кризову соціально-економічну ситуацію в державі й недостатній рівень державної підтримки соціального облаштування поселенської мережі перейти нині до оптимальної моделі розвитку сільських територій і на цій основі до раціонального задоволення інтересів селян відповідно до соціальних стандартів і норм практично неможливо. Проте стратегічною метою реформування соціальної сфери є формування соціально орієнтованої економіки, вирівнювання економічного й соціального розвитку сільських територій, зосередженого на інтересах громади села, її кожного жителя, створення у сільських поселеннях належних умов праці та проживання.

Єдиний вихід із складної ситуації – формування модернізованої аграрної сфери на засадах заінтересованості держави та селянина в ефективному розв’язанні сільських проблем.

***Саблук П. Концептуальні аспекти  
модернізації аграрного виробництва  
та розвитку сільських територій в Україні  
[Текст] / П.Саблук // Економіка АПК. – 2010. – №8. – С.3-9.***

Основою проблеми занепаду села і сільських територій є очевидність того, що на тлі непомірно великих, у тому числі незворотних втрат, з низки об’єктивних і суб’єктивних причин, які країна відчуватиме все своє подальше буття, продовжує залишатися поза увагою держави, суспільства і певною мірою аграрної науки, передусім, її економічної гілки.

Раніше, поки селяни хоч трохи могли, вони завжди берегли, жодною мірою не менше, ніж себе і свої родини, об’єктивно необхідні спільно життєві вогнища – сільські поселення: від окремих дворів до багатолюдних сільських поселень.

Наші ж сучасні селяни у більшості не мають можливості не те що розбудувати свої села, а й хоч би вберегти їх від руйнування. Дедалі частіше вони змушені або покидати їх, щоб не бачити, як вони гинуть на їхніх очах, або залишаються в них, щоб відійти разом з ними у минуле.

Швидке зникнення сільських поселень зумовлює підвищення соціальної пригніченості їхніх жителів.

Причини занепаду сучасного сільського господарства та становища в ньому селян і сільських поселень помилково шукати в об’єктивних факторах: вони в своїй основі є суб’єктивними. Визначальною тут є безкарна байдужість найвищих державних інституцій.

Повстає питання: з яких причин і обставин за дуже короткий, до того ж мирнобезконфліктний період, трапилося те, чого в одній з найдавніших славно-хліборобських країн з її визнаним світом потужним агропродовольчим потенціалом і неперевершеним за уміннями працювати на землі та бути відданим їй селянством, чого в ній з огляду на її здавна хліборобську потужність, не повинно бути в принципі й ніколи не було за всю її багатовікову історію?

Чому сільське господарство України за багатьма кількісними, якісними і структурними характеристиками за пострадянський період відкинуто на кілька десятиліть назад та втратило через це одне з давно здобутих чільних місць у світових агропродовольчих процесах, внаслідок чого ще недавно країна – надійний експортер продукції сільського господарства – перетворилась в її імпортера?

Ці наболілі питання були поштовхом для підготовки даної публікації. Вони переконали автора в невідкладності ще раз привернути увагу до загрозливої, у тому числі із згубними наслідками, ситуації, в якій вже майже два пострадянських десятиліття без щонайменшої провини з їхнього боку знаходиться сільське господарство країни з його сільськоселянським осередком: селянами, сільським соціумом та сільськими поселеннями.

**Юрчишин В. До проблеми невідповідності  
і суспільної долі сучасного вітчизняного селянства  
віковічним надбанням історично-селянського роду України  
[Текст] / В.Юрчишин // Економіка АПК. – 2010. – №1. – С.110-123.**

## **II. Підвищення соціально-трудового потенціалу українського села**

«Сільська територія» – історично сформована в історично визначених межах системна сукупність, що поєднує в собі організаційно-територіальну (село, район) і територіально-функціональну (виробництво, переробка, реалізація сільськогосподарської продукції) приналежність.

У прийнятій 3 лютого 2010 р. урядом Концепції Державної програми сталого розвитку сільських територій до 2020 р. передбачається з держбюджету витратити на розвиток сільських територій близько 15 млрд грн щороку.

Позитивні зрушення в сільськогосподарському виробництві не змогли останніми роками розв'язати проблеми соціально-економічного розвитку сільських територій. Виробництво сільськогосподарської продукції та її переробка не забезпечують потреби населення в якісних продуктах харчування. Соціальна сфера села продовжує занепадати.

Найгострішими проблемами залишаються відсутність економічного інтересу жити й працювати в сільській місцевості, мотивації до праці, безробіття, трудова міграція, бідність і руйнування соціальної інфраструктури. Сільські населені пункти поступово обезлюднюються та припиняють своє функціонування.

Деградація сільських територій підриває основи подальшого розвитку не лише аграрного сектору, але й через загрозу продовольчої безпеки – суспільства.

Проблема оптимізації сільської поселенської мережі полягає в тому, що через неможливість зберегти її повністю потрібно спрямувати державну політику на підтримку розвитку середніх та великих сіл і селищ.

Для збереження сільських поселень, які занепадають, необхідно розв'язати проблему зміцнення економічної бази сільських поселень через підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, поглиблення його спеціалізації та посилення комплексності розвитку, впровадження новітніх біотехнологій і засобів захисту рослин, створення нових робочих місць.

До основних викликів, загроз і небезпек сталому розвитку сільських територій належать:

- природні (які формуються внаслідок несприятливих природно-кліматичних умов ведення агропромислового виробництва);
- антропогенні (що формуються як результат недбалої господарської діяльності населення);
- економічні (що стримують процеси оптимізації ведення агропромислового виробництва та розвиток сільських територій);
- соціальні (несприятливі соціально-демографічні процеси та явища, що визначають рівень життя сільських громад).

Стратегія розвитку сільських територій вимагає:

- ▲ здійснення комплексних ринкових перетворень в агропромисловому комплексі країни й заходів щодо підготовки сільгосппідприємств та господарств населення до діяльності в умовах повноцінного функціонування ринку землі;
- ▲ реалізація низки пріоритетних напрямів, а саме:
  - розробки реалізації програм розвитку та підтримки сільськогосподарської кредитної кооперації;
  - реорганізації сільського самоврядування й системи державного управління сільським господарством на всіх рівнях з метою посилення функціональної діяльності, наприклад, у сфері надання кооперативам, господарствам і підприємцям інформаційно-

консультативних, організаційно-посередницьких, маркетингових та ін. послуг;

- створення передумов для стійкого розвитку сільських територій; розвиток соціальної й інженерної інфраструктури села; поліпшення житлових умов у сільській місцевості; підтримка комплексної компактної забудови та впорядкування сільських поселень;
- створення багаторівневої системи навчання, підготовки та перепідготовки фахівців-аграрників за схемою «школа – професійний ліцей, сільськогосподарський коледж – аграрний університет».

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що нині розвиток сільських територій України пов'язаний з процесом зміни характеру соціо-еколого-економічної системи в напрямі формування нових землегосподарських утворень.

Позитивних змін можна сподіватися тільки за умови захисту національного виробника. А це потребує формування власної дуже міцної системи функціонування фінансової та ринкової інфраструктури, орієнтованої на підтримку агросфери.

*Малік М., Хвесик М. Сталий розвиток сільських територій  
на засадах регіонального природокористування  
та еколого-безпечного агропромислового виробництва*

*[Текст] / М.Малік, М.Хвесик //  
Економіка АПК. – 2010. – №5. – С.3-12.*

Незалежно від суспільно-політичного устрою країни, всіляких реформ, трансформацій, реструктуризацій, інших політичних чи соціально-економічних подій, трудовий потенціал завжди залишається не тільки важливою складовою ресурсного потенціалу країни, галузі чи окремо функціонуючого суб'єкта господарювання, а й основною продуктивною силою, основним двигуном розвитку суспільного виробництва.

Особливе значення трудовий потенціал має у сільському господарстві, де оптимальне поєднання його з таким специфічним природним засобом виробництва, як земля, за умов належного рівня механізації, виробничих і технологічних процесів, забезпечує одержання максимального суспільного продукту.

Розрахунки свідчать, що в 2009 р. трудовий потенціал українського села становив 6655,1 тис. працездатних осіб. Це основний та найпотужніший ресурс розвитку, насамперед, сільського господарства, підприємств і організацій інших галузей економіки та підприємницьких структур, що розташовані на сільських територіях, а також розвитку соціальної інфраструктури українського села.

Крім того, трудовий потенціал тут виступає важливою продуктивною силою щодо збереження національних надбань духовності, культури, традицій, звичаїв.

Характерною особливістю відтворення трудового потенціалу українського села є зменшення абсолютної та відносної чисельності осіб, що вступають у працездатний вік, і зростання питомої ваги осіб передпенсійного віку – чоловіків віком 55-59 років і жінок – 50-54 роки, що свідчить про старіння українського села. Цьому також сприяє невпинний міграційний вплив сільської молоді.

За 1979-2007 роки життєвий потенціал сільського населення України (абсолютна величина: співвідношення чисельності постійного населення сільських територій і середньої очікуваної тут тривалості життя) зменшився на 31,8%.

Зменшення трудового потенціалу сільського населення як природної основи його формування зумовлює зменшення ресурсів живої праці в середньо- і довгостроковій перспективі.

Таким чином, поліпшення демографічної ситуації в сільській місцевості залежить від оптимізації абсолютної величини і динамічних змін, від якісних параметрів носіїв робочої сили, докорінної перебудови соціальної інфраструктури села, підвищення соціальних стандартів сільського населення.

*Лузан Ю. Соціально-трудова потенціал українського села*

*[Текст] / Юрій Лузан //*

*Економіка АПК. – 2010. – №1. – С.123-127.*

### **Ш. Соціально-економічна політика в Україні на прикладі Львівщини**

У державній програмі розвитку українського села на період до 2015 року зазначено, що найгострішими проблемами на селі є відсутність мотивації до праці, бідність, трудова міграція, безробіття, занепад соціальної структури, поглиблення демографічної кризи та відмирання сіл. Тому пріоритетними напрямками соціальної політики на селі повинно бути розв'язання проблеми зайнятості та реформування оплати праці у сільському господарстві.

Основні проблеми зайнятості й реформування заробітної плати досі не розв'язані. Внаслідок реформування сільськогосподарських підприємств в розпаюванні землі значна частина працівників втратила роботу.

Чисельність найманих працівників і працюючих пенсіонерів постійно зменшується. За 2002-2008 рр. найманих працівників у сільському господарстві Львівської області працювало менше на 50%, а працюючих пенсіонерів – на 51,8%, зайнятої молоді – на 21,5%. За цей період збільшилася чисельність безробітних серед сільського населення на 44,6% і, відповідно, рівень безробіття сільського населення зріс із 6,1 до 8,7%.

Низький рівень заробітної плати, втрата постійного місця роботи, невпевненість у можливості працевлаштування за спеціальністю негативно впливають на збереження кваліфікованої робочої сили на селі, посилюють відплив робочої сили та міграційні процеси.

Тільки у 2004 році зі сільського господарства Львівської області вибуло 11577 осіб, що становить 34,9% середньорічної чисельності найманих працівників. У 2008 році вибуло 7289, а прийнято 5896 осіб,

внаслідок чого зменшилася чисельність найманих працівників на 1393 особи.

Завдання держави – не тільки стримати селян від еміграції у пошуку високих заробітків, а й повернути тих, які «перекваліфікувалися» з дипломованих спеціалістів на хатніх працівниць, будівельників, сезонних заробітчаних на польових сільськогосподарських роботах у країнах Західної Європи.

Заробітна плата як соціально-економічна категорія є основним джерелом грошових доходів, тому її рівень значною мірою характеризує рівень добробуту працівників.

Водночас у структурі грошових доходів домогосподарств Львівської області у сільській місцевості оплата праці займає лише 54,6%.

Отже, одним із пріоритетних напрямів соціальної політики на селі повинно бути вирішення питань з реформування оплати праці.

Ефективне застосування форм і систем оплати праці і рівень заробітної плати – основні чинники мотивації високоефективної праці, економічного зростання та підвищення життєвого рівня сільського населення.

*Матійчук І., Матійчук О. Проблеми зайнятості  
та оплати праці в сільському господарстві  
[Текст] / І.Матійчук, О.Матійчук //  
Економіка АПК. – 2010. – №7. – С.98-100.*

Характерною ознакою для країн, які пройшли процеси становлення, ринкової економіки і кризи сільського господарства, є надання пріоритету саме аграрному сектору економіки в розвитку сільської місцевості. Така ситуація значною мірою була спричинена відсутністю можливостей диверсифікації<sup>1</sup> роду занять у сільських регіонах.

Диверсифікація виробничої діяльності сільського населення найближчими роками стане вирішальним чинником ефективного використання людських і природних ресурсів сільських регіонів, поширення підприємницької ініціативи, створення належних умов для гідного життя селян, збереження унікальних культурних цінностей сільських регіонів.

Дослідження передумов поширення диверсифікації виробничої діяльності сільського населення, обґрунтування основних її напрямів та оцінка основних соціально-економічних наслідків на прикладі сільських регіонів Львівської області у сукупності формують мету статті.

У Проекті Концепції Загальнодержавної програми сталого розвитку сільських територій до 2020 р. зазначається, що головною складовою в розбудові аграрного сектору економіки є комплексний розвиток сільських територій, спрямований на стабільне забезпечення збалансованого розвитку виробництва і поселенської мережі на основі формування належного екологічнобезпечного середовища проживання, праці та відпочинку населення.

Впровадження Загальнодержавної програми сталого розвитку сільських територій створює сприятливий ґрунт для реалізації населенням у процесі підприємницької діяльності таких його

<sup>1</sup> Термін «диверсифікація» походить від латинських слів *diversus*, що означає «різний», «віддалений», і *facere* – «робити». Як економічний термін «диверсифікація» почали застосовувати в західній економічній науці та практиці досить давно, й означає він проникнення фірм у нові для них сфери діяльності, завдяки чому вони перетворюються на багатогалузеві комплекси. Акцент при цьому робиться на створенні таких видів діяльності, які не пов'язані з основним виробництвом (Економічна енциклопедія: у 3-х т. – К.: ВЦ «Академія»; Тернопіль: Академія народного господарства, 2000. – Т.1. – С.344-345).

конституційних прав: користуватися природними об'єктами права власності народу; на державний захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання; володіти, користуватися, розпоряджатися своєю власністю; право на працю.

У реаліях сьогодення на Львівщині мале підприємництво реалізується переважно завдяки власним фінансовим можливостям родин, що обмежує розмір групи сільських підприємців і знижує обсяг інвестицій на розвиток власної справи. Тому підприємництво в селах розвинулося переважно в малокапіталомістких галузях, таких як торгівля, ремонт, оренда, надання послуг, готельний і ресторанний бізнес. Крім того, у Львівській області малий бізнес локалізований здебільшого у районах, наближених до обласного центру.

Пропонуємо розглянути сільські регіони Львівщини як середовище для розвитку:

- підприємств із переробки сільськогосподарської сировини;
- підприємств з обслуговування сільськогосподарського виробництва;
- закладів сфери послуг;
- підприємств на основі використання народних промислів.

Диверсифікація виробничої діяльності у сільських регіонах може сприяти стабілізації соціально-економічної ситуації на селі, уникненню його занепаду, дотриманню принципу соціальної справедливості та відповідальності на основі гарантування загальнодержавних стандартів життя як міського, так і сільського населення.

***Василенка Н. Диверсифікація виробничої діяльності  
сільського населення Львівської області***

***[Текст] / Н.Василенка // Економіка АПК. – 2010. – №3. – 84-90.***